

ҒАЛЫМ ӘРІП ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ТҮРКІ МӘДЕНИ БІРЕГЕЙЛІГІН АЙҚЫНДАУ

СӨЙЛЕМЕЗ О.^{1*}, АУБАКИРОВ Н.²

*Сөйлемез Орхан¹ - PhD, профессор, Кастамону университеті, Кастамону қ., Түркия

E-mail: soylemezo@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>

Аубакиров Нұрлыбек² - Филология ғылымдарының кандидаты, профессор, А.Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

E-mail: n.aubakirov@ktu.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0009-7744-9731>

Аңдатпа. Қазіргі қазақ поэзиясының көрнекті өкілдерінің бірі – Ғалым Әріп. Ол Маңғыстау өңірінен шыққан, тарихи жад пен ұлттық рухтың жанашыры, өзіндік үні бар ақын. Оның шығармаларында ұлттық бірегейліктің (кімдіктің) негізгі құрамдас бөліктері айқын аңғарылады. Ақын поэзиясында сақ, ғұн, көктүрік сияқты түркі тарихы үшін маңызды мемлекет атаулары; Күлтегін, Тоныкөк, Томирис, Бейбарыс секілді батыр тұлғалар; Маңғыстау, Арал, Каспий тәрізді тарихи-географиялық нысандар; сондай-ақ Наурыз мерекесі мен «бата», «дұға» дәстүріне тән ауыз әдебиеті үлгілері өзара сабақтасып, ізденістік әрі тұтас көркем құрылым түзеді.

Бұл зерттеу мәдени бірегейлік тұрғысынан мол материал ұсынатын Ғалым Әріп поэзиясының поэтикасын ашып көрсетуге бағытталған. Мақсат – ақын шығармаларындағы осы мәдени-тарихи элементтердің кездейсоқ емес, қайта, оның ұлттық және түркілік идентичтілікті саналы түрде қалыптастыру ниетінің нәтижесі екенін дәлелдеу. Сондай-ақ бұл үдерісте ақын қолданған бейнелер мен көркемдік тәсілдерді, сөз ету формаларын талдап көрсету де зерттеудің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Алдымен ақынның өмірбаяны мен шығармашылық жолы қарастырылып, оның тұлғалық болмысы мен поэтикалық ұстанымының өзара байланысы айқындалады. Кейін Зия Гөкалп пен Энтони Смит сынды зерттеушілердің мәдени бірегейлік жөніндегі теориялық тұжырымдары негізінде Ғалым Әріптің өлеңдері талданады.

Зерттеудің нысаны – ақынның түркі тарихы, мәдениеті мен ұлттық болмыс мәселесіне арналған туындылары. Олардың қатарында «Қазақ қандай халық?/Kazakh qalay halık?», «Қазақстан – Түркі дүние Отаны!/Qazaqstan Türki dünýe otanı», «Түркі дүниесіне тіл қату/Türki dünýesinñe til qatuv», «Сананды биле!/Sanandı bile!», «Рухсана/Ruhsana», «Адамзатты ізгілендіру/Adamzattı izgilendiru», «Қазақ болу.../Qazaq bolu...» атты өлеңдер бар. Бұл шығармаларға терең талдау жүргізіліп, ондағы тақырыптық өзек, бейнелік жүйе және сөз өрнегінің көпқабатты мағыналары айқындалады.

Түйін сөздер: Ғалым Әріп, қазіргі қазақ поэзиясы, ұлттық бірегейлік, түркілік рух, мәдени жад, тарихи сана.

Кіріспе

Қазіргі қазақ әдебиетінің кеңістігінде ұлттық сана мен түркілік рух сабақтастығын көркем бейнелеуде жаңа сапалық деңгейге көтерілген тұлғалардың бірі – Ғалым Әріп [1]. Оның шығармашылығы ұлттық болмыс пен мәдени жадты жаңғырту идеясына негізделген. Ақын поэзиясында дәстүр мен замана, тарих пен рух, миф пен қазіргі сана ұштаса отырып, ұлттық идентичностьтің жаңа көркем үлгісін жасайды.

Тәуелсіздік кезеңі қазақ әдебиетіне рухани қайта жаңғырту міндетін жүктеді. Осы тұрғыдан алғанда, Ғалым Әріптің өлеңдері ұлттық болмыс пен түркілік тұтастықты жаңаша пайымдау үдерісінің көрінісі болып табылады. Ақын тек жеке эстетикалық жүйе қалыптастырған тұлға ғана емес, сонымен қатар түркілік идеяны заманауи мәдениет деңгейінде бейнелеген қайраткер [2]. Зерттеу өзектілігі ақын поэзиясының мәдени және ұлттық сәйкестік құрудағы көркемдік механизмдерін айқындауда. Бұған дейін Ғалым Әріп шығармашылығы көбіне лирикалық-романтикалық немесе азаматтық поэзия аясында қарастырылып келген. Ал бұл зерттеу оның поэтикасын мәдени бірегейлік теориясы тұрғысынан қарастыруды мақсат етеді.

Зерттеудің мақсаты ақынның шығармаларындағы ұлттық және түркілік бірегейліктің көркем құрылымын ашу, ал міндеттері: Ғалым Әріп поэзиясының негізгі тақырыптық-идеялық бағыттарын айқындау; Ақынның поэтикасын дидактикалық, дұғалық және тарихи сана өлшемдерінде талдау; Түркілік және қазақтық бірегейлікті қалыптастыруда қолданылған символдар мен образдар жүйесін анықтау. Осы мақсаттар арқылы зерттеу қазақ

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
поэзиясындағы мәдени бірегейлікті поэтикалық тұрғыда бейнелеу үрдісін тереңірек түсіндіруге бағытталады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеудің негізгі нысаны – ақын Ғалым Әріфтің шығармалары, соның ішінде түркі тарихы, мәдени мұра және ұлттық бірегейлік мәселесін тікелей көтеретін өлеңдері. Ақынның шығармалары ұлттық және түркілік болмысқа қатысты дүниетанымын, оның мәдени кеңістікті поэтикалық тұрғыда қайта құру әрекетін айқын көрсетеді [3,6].

Зерттеу барысында мәтіндердің мазмұны мен құрылымы жүйелі түрде қарастырылып, ақынның тілдік және бейнелік құралдары арқылы ұлттық сана мен мәдени жадты бейнелеу тәсілдері талданды. Ақынның әрбір шығармасы жеке дара емес, біртұтас поэтикалық және мәдени контекст аясында қарастырылды. Осы арқылы Ғалым Әріф поэзиясының тек эстетикалық құндылығы ғана емес, оның идеялық және дүниетанымдық бағдарлары да айқындалды.

Әдістемелік негіз ретінде қазіргі мәдениеттану мен әдебиеттануда қолданылатын салыстырмалы-типологиялық және дискурстық талдау тәсілдері алынды. Ақын шығармалары мәдени бірегейлік теориясы тұрғысынан Зия Гөкалптың мәдениет пен өркениет қатынасына байланысты тұжырымдарымен [4] және Энтони Смиттің ұлттық сана мен ортақ тарих концепциясымен сабақтастыра қарастырылды [5]. Бұл тәсіл ақынның поэзиясында мәдени және ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың көркем механизмдерін анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен бірге зерттеу ақынның өмірбаяны мен шығармашылық ортасын ескеріп, оның поэтикалық әлемін қалыптастырған әлеуметтік және тарихи факторларды талдауға бағытталды. Ғалым Әріфтің шығармашылық жолындағы Маңғыстау өңірінің мәдени-рухани әсері, дәстүрлі жыраулық сарын мен қазіргі поэзияның үндестігі контекстуалды әдіс арқылы айқындалды. Өлең мәтіндері поэтикалық құрылым, лексикалық өрнек және символдық бейнелер тұрғысынан терең мазмұндық талдаудан өтті.

Осылайша зерттеу әдістемесі ақынның поэтикасын тұтас жүйе ретінде қарастыруға, оның шығармаларындағы ұлттық рух, түркілік сана және мәдени жад ұғымдарының бір-бірімен байланысын айқындауға бағытталды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ғалым Әріп – қазіргі қазақ поэзиясының ұлттық рух пен түркілік дүниетаным сабақтастығын поэтикалық деңгейде жаңғырта білген тұлға. 1960 жылы Маңғыстау облысы, Шебір ауылында дүниеге келген ақын Алматыдағы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін тәмамдаған соң, әдебиет пен журналистика саласында белсенді еңбек етті. «Жалын» баспасында редактор, кейін «Маңғыстау» газетінің бас жазушысы, Қазақстан Жазушылар және Журналистер одағының мүшесі ретінде қоғамдық мәдени өмірге елеулі үлес қосты. Ақын әрі жазушы ретінде «Жүрегімнің толқындары», «Асау жүрек», «Дүрия-дүния», «Асылдың сыңығы», «Каспий трагедиясы», «Гармония», «Жұлдыз-ғұмыр», «Рух жанартауы», «Ақын арманы (азабы)», «Төрт толғау», «Томирис», «Қасиетті парыз», «Өмірді өлшеймін мен өз бағаммен», «Алматы газалдары», «Дыбыстар дірілі», «Алтын Орда – Қазақ Елі» сынды кітаптары жарық көріп, «Таңдамалы/Сұрыпталған Есірлер» алты томда басылып шыққан. Әдебиет, журналистика және мәдениет салаларындағы еңбек-тері үшін түрлі сый-ақыларға ие болған. Ғалым Әріп –Қазақстан Жазушылар және Журналистер Одағының мүшесі.

Отбасылық тамыры мен жергілікті мәдени орта жағынан Маңғыстаудың ауыз әдебиеті дәстүрімен байланысы бар Ғалым Әріп – бетке алған аймақтық мәдени естелікті де, жалпы Түрк әлемі ұғымын да өлеңдерінде тоғыстыратын қазіргі қазақ ақындарының тұғырлы өкілдерінің бірі. Маңғыстау өңірінің жыраулық дәстүрімен біте қайнасып өскен ақын ұлттық поэзияны рухани жадымен сабақтастырудың өзіндік моделін қалыптастырды. Оның поэзиясы үш іргелі тірекке сүйенеді: дидактикалық ұстаным, дұғалық-метафизикалық өлшем, және тарихи сана. Оның біріншісі – дидактикалық ұстаным және оған сай келетін сөз сөйлеу мәнері. Ақын оқырманға насихат жасауды қалайтыны сондықтан, қайсар да әсерлі үндеуді де қатар алып келеді. Поэтикасының екінші басты элементі – өлеңнің метафизикалық жағы: дұға.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
Құдайдан береке мен қорғауды сұрау –өлеңге әсер еткен дұғалық элемент, қазақ ауыз әдебиетіндегі «бата беру» дәстүрімен жұптаса отырып Әріптің шығармаларында маңызды орын алады. Ескі қазақ дәстүрінде бақсы, жыраулар өлеңдерінің қасиетті, берекелі, шипа беруші сипаты бар екендігіне сенім болса, қазіргі қазақ поэзиясында ол исламдық формада көрінеді. Ақынның шығармаларында дұға мен бата дәстүрі кең орын алады. Қазақ фольклорындағы жыраулар поэзиясының «қасиетті сөз», «емдік-рухани әсер» сипаттары Ғалым Әріф өлеңдерінде исламдық дүниетаныммен үйлесіп, моральдық үндестікке айналады. Бұл дәстүрді ақын Әбіш Кекілбаев шығармашылығындағы рухани поэзиямен сабақтастыра дамытады. Оның жырларында Құдайдан береке тілеу, ізгілік пен тазалыққа үндеу элементтері ұлттық мәдени кодқа айналған. Поэтикасының негізгі үшінші элементі – тарихи сана. Бұл сана тарихи тұлғаларға сілтейтін баяндаушылық сөз мәнерін де бірге алып келеді.

Ақын үшін поэзия – адамды адамгершілікке, рухани тазаруға шақыру құралы. «Сананды биле!» атты өлеңіндегі үздіксіз қайталанатын үндеу – осы көзқарастың поэтикалық формасы. Бұл шақыру ұлттық сананы қалыптастырумен қатар, рухани кемелденуге бағыттайды.

Ғалым Әріптің өмірлік көзқарасы, жеке адамгершілігі дәстүрлі қазақ тәрбие ұғымына сүйеніп қалыптасып, осы құндылықтармен тәрбиеленген адамды қоғамдық жауапкершілігі бар тұлға етуге бағытталған деуге болады. Ақын үшін ұлттық ынтымақтастықтың негізінде адамгершілік тұрғыдан қалыптасқан жеке жетілгендік жатыр. Ақынның «Сананды биле!» деген шақыруы да осы көзқарастың бір жемісі. Оның ойындағы ұлт ұғымы, заманауи ұлтшылдық теоретиктердің ұлттық бірегейлікті анықтауындағы негізгі элементтермен тығыз байланысты, тарихи санасы терең және жүйелі. Ол қазақ пен түркі халықтарының тарихын ортақ рухани кеңістік ретінде пайымдап, Тоныкөк, Күлтегін, Томирис, Бейбарыс сияқты тұлғаларды ұлттық бірегейліктің символдарына айналдырады. Ақын үшін тарих – өткен шақтың көрінісі емес, қазіргі санада тірі өмір сүретін ұжымдық жад. Осы тұрғыдан алғанда, оның шығармашылығы Энтони Смит ұсынған ортақ Отан, ортақ тарих, ортақ аңыз концепциясымен үндеседі.

Зия Гөкалп мәдениет пен өркениеттің арақатынасын айқындай отырып, ұлттық мәдениеттің ерекше сипатын негіздейді. Осы идея Ғалым Әріп поэзиясында көркем деңгейде бейнеленген. Ақын мәдени және ұлттық бірегейлікті тарихи жад, киелі география және рухани тұлғалар арқылы құрастырады.

«Әулиелер әлдиі» өлеңінде туған өлкесі Маңғыстау «әулиелер мекені» ретінде сипатталып, рухани кеңістіктің көрінісіне айналады. Бұл аймақ ақын үшін географиялық ұғым ғана емес, киелі жадының орталығы. Ақынның Әбіш Кекілбаевқа арналған жыр жолдарында табиғат пен рух, киелі мекен мен тұлғалық даналық бірлікте беріледі:

*Абыз-дала, жөңкілген сағымдана,
Дүрілдейді, дүмпиді дабыл қаға.
Ұлы дала, мөлдір бір арманға өрленеді,
Дабыл үні жаңғырып, дірілдейді. [1, 25]*

Бұл образ арқылы ақын даланы тірі рух, ал Әбішті сол рухтың тасушысы ретінде суреттейді. Дала мен рухтың, тұлға мен жадтың осындай тұтастығы ұлттық мәдениеттің өзіндік коды ретінде танылады, қазақтардың әулие мәдениеті мен табиғат культі арасында байланыс орнатылады. Ежелгі түрк сенімдерінен бастау алатын бұл көзқарас, заманымыздың ақыны арқылы қайта қазақ оқырманына ұсынылып, мәдени бірегейлікті құру мақсатына пайдаланылған.

Ақынның «Түркі дүниесіне тіл қату» атты өлеңі Мағжан Жұмабаев тұлғасы арқылы жалпытүркілік бірлікті дәріптейді. Мұнда «Тұран», «Алты Алаш», «Түркістан» сияқты ұғымдар түркі өркениетінің кеңістігін біріктіретін символдар ретінде қолданылады. Өлеңнің эпикалық тынысы тәуелсіздік идеясы мен ұлт рухының оянуын жеткізеді:

*Тұранның түлеген кең даласы,
Түркінің тікте бойды бел баласы.
Түріміз, діліміз бір, түбіміз бір,
Туарың тік, Түркі дүние – Алты Алаш! [8]*

Мұндағы биік пафос пен тарихи символика түркілік тұтастықты қазіргі рухани кеңістікке әкелудің көркем тәсіліне айналған. Ақын түркі өркениетінің түпқазығы – Түркістан мен Қожа Ахмет Йасауи дәстүрін де жиі еске алады. Түркістан даналығы мен рухани мұрасын Мағжанмен байланыстырып, тарихи сабақтастық идеясын жаңғыртады. Мағжан тұлғасы арқылы ақын рухани тәлім мен түркілік кемелдіктің символын жасайды.

Даланың ұлылануы, түрік ұрпақтарының биікке көтерілуін білдіреді. Мұнда да дала түріктердің ортақ Отаны ретінде ұлттық сананы жаңғыртатын әлеуетке ие деп түсіндіріледі. Тіл мен түп бірлігін баса көрсеткен ақын, тек қазақтар үшін ғана емес, бүкіл Түрік әлемі үшін ортақ құндылықты іздеу үстінде. «Алты Алаш» ұғымының аталуы арқылы да «Туарынды тік ұста еу Түркі дүние» деген қайсар үндеу жасалып, өлеңнің эпикалық мәні күшейтілген, тәуелсіздікке деген ұмтылыс тән.

*Тірлікте біз кешпелік арзан ғұмыр,
Тін тартып тереңдерден арман тұғыр.
Түркістан ұлағатын ұран еткен,
Текті ұлан — тұталық та Мағжан пір! [8]*

«Арзан ғұмыр» тіркесі арқылы ақын мәңгілік, үлкен мұратсыз өткен өмірді меңзейді. Ғалым Әріфтің ойынша, нағыз адам – өз болмысын тереңнен бастау алатын асқақ арманға арнаған тұлға. Үлкен іс тындыру үшін алдымен ұлы мақсат пен рух биігі қажет. Мұнда түркі тарихының терең тамыры мен сол тарихтан нәр алған батыр тұлғалардың рухани сабақтастығы ерекше көрініс табады. Түркістан даналық пен рухтың орталығы ретінде бейнеленіп, өлеңде ұлттық және рухани жадтың түпқазығы ретінде көрінеді. Өлеңде Ахмет Йасауидің есімі тікелей аталмаса да, Түркістан ұғымының өзі оқырманға сол ұлы ұстазды еске түсіреді. Ғалым Әріфтің Маңғыстау мен Әбіш арасындағы рухани байланысты көрсетуі сияқты, мұнда да Түркістан мен Йасауи арасындағы сабақтастық сезіледі. Бұл тұста халық жадында құрметке ие тұлға Мағжан бейнесі ерекше орын алады. Мағжанның ұлттық және рухани құндылықтарға адалдығы ақын үшін түркі дүниесінің моральдық тірегі болып табылады. Сондықтан Ғалым Әріп оны Йасауиден кейінгі рухани пір, ұлт ұстазы деңгейінде бейнелейді. Ақынның поэтикалық концепциясында Йасауидің даналық даусы Мағжан арқылы жаңаша үн алып, дәстүр мен заманды жалғайтын рухани көпірге айналады.

Өлеңнің жалғасында домбыра, Тоныкөк, Күлтегін және Мағжан есімдері қатар аталады:
*Тынымсыз домбырам да бебеулесін,
Тоныкөк, Күлтегіндер жебей берсін!
Түркіге түңілместей рух берген
Тарланым Мағжан сынды елеулі есім. [8]*

Ғ.Әріптің поэзиясында музыкалық образдар да ерекше орын алады. Домбыра үні Тоныкөк пен Күлтегін рухымен астасып, халық жадындағы рухты тірілтетін мәдени кодқа айналады. Ақынның түсінігінде ұлттық рухтың сақталуы мәдени үннің үзілмеуінде. Сол себепті ол рухты «домбыраның бебеуімен» өлшейді. Домбыраның үні мен сарыны қазақ мәдениетінің терең негізінде жатқан рухани символ болып табылады. Домбыраның үздіксіз бебеулеуі – ұлттың рухына, мәдени жалғастығына жан бітіріп тұратын мәңгілік үн іспетті. Ақын осы қасиетті аспап арқылы ұлттық жад пен түркілік рухты тоғыстырады. Домбыра – тек музыкалық аспап емес, ұлттың рухани коды, ұжымдық жадтың дыбыстық бейнесі.

Ақын бұл тұста Тоныкөк пен Күлтегін есімдерін домбырамен байланыстыра отырып, тарих пен мәдениеттің сабақтастығын бейнелейді. Домбыра үніне құлақ түрген әрбір түркі азаматы сол көне дәуірдің ұлы тұлғаларының рухын сезінеді, олардың ерлігі мен даналығы ұлт санасында жаңғырып тұрады. Бұл үн – ортақ тарихи жадының тірі формасы, ұлттың рухани генетикасын сақтаушы күш.

Ақынның түсінігінде домбыраның бебеулі үні – ұлттық рухтың үзілмеген белгісі. Егер домбыра сарыны жалғасса, онда түркі рухы да өмір сүреді деген сенім бар. Сондықтан ол Мағжан Жұмабаев сияқты тұлғаларды сол рухты қайта жаңғыртып, түркілік бірлікті сақтап тұрған рухани діңгек ретінде көрсетеді. Мағжанның есімі мұнда ұлттық рухтың жаңару символы, рухани тәлім мен көркем биіктіктің үлгісі ретінде бейнеленген.

Ғалым Әріптің «Санаңды биле!» / *Sanandı bile!*» атты өлеңі атауынан-ақ ұлттық сана мен рухани сергектікті оятуға бағытталған терең ой шақыру ретінде қабылданады. Өлеңнің құрылымында әр шумақ сайын қайталанып отыратын «Санаңды биле!» жолы лейтмотивтік сипат алып, мәтіннің тұтас идеялық өзегіне айналады. Бұл қайталау – ақынның оқырман санасына үздіксіз ықпал етуді көздеген көркемдік тәсілі. Ақын халықтың дәстүріне берік болуға, ақыл мен парасатты үйлестіре қолдануға үндейді. Ол бос сөз бен әрекетсіздіктен бас тартып, адам санасының сәби кезден бастап дұрыс бағытта қалыптасуы қажет екенін айтады. Ақынның «Балаларымызды бесіктен көтермей тәрбиелейік» деген жолдары ұлттық тәрбиенің іргетасы, ерте жастан қалыптасқан сана екенін меңзейді. Автор сананы ғылыммен, өнермен және еңбекпен жетілдіруді ұсына отырып, халықты рухани жаңғыруға шақырады. Өлеңде жалқаулық, бойкүйездік пен немқұрайдылық сын тезіне алынады, өйткені бұл қасиеттердің түпкі нәтижесі – мәңгүрттік. Ақын былай дейді:

*Ең жаманы бұл пәниде аңғырттық,
Бойкүйездік, жалқаулық пен салғырттық.
Бәрінен де ел, жер жайын ойламай,
Қара басын күйтейтұғын мәңгүрттік!* [1,36]

Мұндағы «мәңгүрттік» ұғымы ақынның дүниетанымында тек тарихи-әлеуметтік құбылыс емес, рухани құлдыраудың көрінісі. Ол ұлттық рухтың әлсіреуін адамның өз тегінен, мәдени тамырынан ажырауымен байланыстырады.

Ғалым Әріптің бұл өлеңі ұлтты оятуға бағытталған моральдық үндеу ғана емес, сонымен қатар рухани-мәдени бірегейлікті сақтау бағдарламасы іспетті. Өлең өн бойында «Тұран», «Түркістан», «Алтай» сияқты кеңістік атаулары жиі қолданылады. Бұл атаулар ақынның барша түркі әлемін қамтитын ортақ рухани тұтастық идеясын айқындайды. Осы арқылы ол түркілік өркениеттің тамыры ортақ екенін және сол ортақ рухтың жойылмауы ұлттың болашағын айқындайтынын көрсетеді. Ақын туған жері Маңғыстауды да «әулиелер мекені» ретінде атайды. Бұл – жер мен рух, кеңістік пен киелілік ұғымдарының өзара сабақтасқанын білдіреді. Өлеңнің соңғы шумақтарында ақын өткен мен бүгінді салыстырып, ұлттық рух пен сананың әлсіреуіне қынжылады:

*Елім деген ерің қайда ежелгі,
Найзалары қас-дұшпанға кезуелі.
Жемқорлықтың жемсауына жұтылған,
Рух өшкен, сана селкеу кез енді.* [1,19]

Бұл жолдар ақынның заманға айтқан өткір сыны ғана емес, ұлттық рухты сақтау жөніндегі көреген ескертуі. Ол Абай дәстүрін жалғастырып, қоғамның рухани дертін сана арқылы емдеу идеясын ұсынады. Ғалым Әріф үшін «сана» ұғымы тек ойлау қабілеті емес, адам мен ұлттың рухани тірегі, өзін тану кілті. Ол «бала тәрбиесін бесіктен бастау», «жалқаулық пен немқұрайдылықтан арылу», «сана мен жүректі біріктіру» идеяларын ұсынады. Бұл ойлар Абай дәстүрінің жалғасы іспетті.

Ғалым Әріф Абайды еске түсірердей өткір қоғамдық сыннан кейін өлеңінде Ұлы ұстаздың атын да тікелей атайды:

*Қайрап өткен заманында Абай да,
Беу, қазағым, тозып кетпе, абайла.
Тілің, ділің, дінің менен дәстүрің,
Санамызға сіңу керек қалайда.*

Бұл жолдарда ақын XIX ғасырда Абай айтқан ескертулердің өзектілігі әлі күнге дейін сақталып отырғанын меңзейді. Ғалым Әріптің ойынша, Абай ескерткен рухани дерттер – жалқаулық, немқұрайдылық, рухани енжарлық – әлі де қоғамда бар, сондықтан ақын осы өлең арқылы Абайдың аманатын бүгінгі күннің рухани талабымен қайта жаңғыртады.

Ақын бұл шумақта ұлттық санаға терең сіңуі тиіс төрт негізгі құндылықты атап көрсетеді, олар: тіл, дін, дәстүр және жүрек. Тіл – ұлттық мәдениеттің іргетасы, халықтың болмысын айқындайтын басты белгі. Дін – рухани құндылықтарды сақтаудың, адам мен қоғам арасындағы үйлесімділіктің негізі. Дәстүр мен салт-жора – ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
мәдени-рухани сабақтастықтың көрінісі. Ал жүрек – адамдық және рухани бастаманың түп қазығы. Ақынның ұстанымында жүрек пен сананың үйлесімді бірлігі ерекше мәнге ие. Ақылға ғана сүйеніп, сезім мен рух тереңдігін елемеу ұлттық бірегейлікті толық қалыптастырмайды. Сондықтан Ғалым Әріп үшін «сана» ұғымы – тек ойлау қабілетінің көрінісі емес, сонымен бірге адамдық ізгілік пен рухани кемелдіктің көрсеткіші. Осы өлең арқылы ақын Абай дәстүрін жалғастыра отырып, ұлттық ой мен адамгершіліктің тоғысқан тұсын айқындайды. Оның поэтикасында сана – ақыл мен жүректің тоғысу нүктесі, ұлт рухының тұтқасы ретінде бейнеленеді.

Қорытынды

Тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі Ғалым Әріп – ұлттық және түркілік рухани кеңістікті жаңғыртқан ақын. Оның поэзиясы екі деңгейлі рухани құрылымға негізделген: бір жағынан, қазақтың ұлттық бірегейлігін, екінші жағынан, түркі дүниесінің рухани тұтастығын қалыптастыруға бағытталған.

Жүргізілген талдау нәтижелері ақын шығармаларында ортақ Отан, ортақ тарих және харизматикалық тұлғалар ұғымдары мәдени және рухани байланыстардың өзегіне айналатынын көрсетті. Ғалым Әріптің туындыларында Отан бейнесі тек географиялық ұғым емес, ұжымдық жадының мекені, ал Маңғыстау, Түркістан, Тұран сияқты топонимдер сол рухани кеңістіктің символдары ретінде қызмет етеді.

Тарихи тұлғалар жүйесі де ақын үшін ұлттық рухты сақтаудың маңызды көркем тәсілі болып табылады: Тоныкөк пен Күлтегін түркілік рухтың бастауы; Абай мен Мағжан – рухани жалғастығы; Әбіш Кекілбаев мәдени жадты жаңғыртушы тұлға ретінде бейнеленеді. Ақын шығармашылығында жиі кездесетін «сана» сөзі – рухани және адамгершілік кемелдік идеясын білдіретін кілттік ұғым. Ғалым Әріптің пайымдауынша, ұлттың болашағы сананың оянуында, ал сана тек ақылдың емес, жүректің де ісі. Осы себепті ақынның поэзиясында ақыл мен сезім, ой мен жүрек, тарих пен рух сабақтастығы көркем тұтастыққа айналған. Өлеңдеріндегі эпикалық серпін, дидактикалық үн және рухани биіктік оның ұлттық болмысқа адалдығы мен түркі дүниесінің бірлігіне сенімінің нәтижесі [6]. Бұл – қазіргі қазақ әдебиетіндегі рухани ізденістердің, ұлттық ойдың және мәдени жадтың көркем айғағы. Ғалым Әріп лирикасы эпикалық серпінмен, азаматтық үнмен және рухани жалынмен өрілген. Оның шығармалары заманауи қазақ поэзиясының мәдени, тарихи және этикалық өлшемдерін тоғыстырады. Ақын ұлттық бірегейлікті тек өткеннің ностальгиялық көрінісі ретінде емес, бүгінгі қоғамның рухани өзегін қалыптастыратын тірі жүйе ретінде ұсынады.

Осылайша, зерттеу нәтижелері Ғалым Әріп поэзиясының мәдени бірегейлік құрудағы көркемдік механизмдерін айқындайды. Ақын шығармашылығында ұлттық рух пен түркілік тұтастық, тарихи сана мен моральдық құндылықтар біртұтас поэтикалық жүйеге айналып, қазіргі қазақ әдебиетінің жаңа идеялық деңгейін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Әріп Ғ. Алматы ғазалдары. - Алматы : «Келешек» баспасы, 2017. - 341 б
2. Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Rev. ed. London: Verso, 2006 [1983].
3. Assmann, Jan. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
4. Eagleton, Terry. Ideology: An Introduction. London: Verso, 1991.
5. Eliade, Mircea. Kutsal ve Dünyevi. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
6. Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, çeşitli baskılar.
7. Smith, Anthony D. The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell, 1986.
8. <https://www.zharar.com/index.php?do=shorttexts&action=item&id=88769>

References

1. Ärip Ğ. Almaty ğazaldary. - Almaty : «Keleşek» baspasy, 2017. - 341 b
2. Anderson, Benedict. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
Nationalism. Rev. ed. London: Verso, 2006 [1983].

3. Assmann, Jan. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

4. Eagleton, Terry. Ideology: An Introduction. London: Verso, 1991.

5. Eliade, Mircea. Kutsal ve Dünyevi. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.

6. Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, çeşitli baskılar.

7. Smith, Anthony D. The Ethnic Origins of Nations. Oxford: Blackwell, 1986.

8. <https://www.zharar.com/index.php?do=shorttexts&action=item&id=88769>

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПОЭЗИИ ГАЛЫМА АРИФА

СӨЙЛЕМЕЗ О.^{1*}, АУБАКИРОВ Н.²

*Сойлемез Орхан¹ - PhD, профессор, Университет Кастамону, г. Кастамону, Турция

E-mail: soylemezo@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>

Аубакиров Нурлыбек² - Кандидат филологических наук, профессор, Карагандинский технический университет имени А. Сагинова, г. Караганда, Казахстан

E-mail: n.aubakirov@ktu.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0009-7744-9731>

Аннотация. Галым Арип – один из ярких представителей современной казахской поэзии. Поэт родом из Мангистау, он является хранителем исторической памяти и национального духа, обладателем самобытного художественного голоса. В его творчестве отчетливо прослеживаются основные компоненты национальной идентичности. В поэзии автора органично переплетаются названия государств, значимых для тюркской истории (саки, гунны, коктырки); героические образы Культегина, Тоныкока, Томирис, Бейбарса; историко-географические топонимы Мангистау, Арал, Каспий; а также элементы устной поэзии, присущие празднику Наурыз и традициям «бата», «дұға». Все эти мотивы образуют целостную художественную структуру, основанную на поиске и духовной преемственности.

Настоящее исследование направлено на раскрытие поэтики Галыма Арипа, творчество которого представляет богатый материал в аспекте культурной идентичности. Цель работы – доказать, что указанные культурно-исторические элементы не являются случайными, а являются результатом осознанного стремления поэта формировать национальную и тюркскую идентичность. Одной из важных задач исследования также является анализ образной системы, художественных приёмов и форм выражения, использованных поэтом в этом процессе. Сначала рассматриваются биография и творческий путь поэта, выявляется взаимосвязь его личностного мировоззрения и поэтических принципов. Далее анализируются стихи Галыма Арипа на основе теоретических концепций культурной идентичности Зии Гокальпа и Энтони Смита.

Объект исследования – произведения поэта, посвящённые истории тюрков, культуре и проблематике национального бытия. Среди них стихи: «Қазақ қандай халық?/Kazakh qalay halıq?», «Қазақстан – Түркі дүние Отаны!/Qazaqstan Türki dünıye otanı», «Түркі дүниесіне тіл қату/Türki dünıyesinñe til qatuv», «Сананды биле!/Sanandı bile!», «Рухсана/Ruhsana», «Адамзатты ізгілендіру/Adamzattı izgilendiru», «Қазақ болу.../Qazaq bolu...». Эти произведения подвергаются глубокому анализу, раскрываются их тематическое ядро, образная система и многослойность художественного слова.

Ключевые слова: Галым Арип, современная казахская поэзия, национальная идентичность, тюркский дух, культурная память, историческое сознание.

DEFINING TURKIC CULTURAL IDENTITY IN THE POETRY OF GALYM ARIP

SOYLEMEZ O.^{1*}, AUBAKIROV N.²

*Soylemez Orhan¹ - PhD, professor, Kastamonu University, Kastamonu, Türkiye

E-mail: soylemezo@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-8382-3173>

Aubakirov Nurlibek² - Candidate of philological sciences, professor, A. Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan

E-mail: n.aubakirov@ktu.edu.kz, <https://orcid.org/0009-0009-7744-9731>

Abstract. Galym Arip is one of the prominent representatives of contemporary Kazakh poetry. Originating from the Mangystau region, he is a guardian of historical memory and national spirit, possessing a distinctive poetic voice. His works clearly reflect the key components of national identity. In his poetry, the names of states significant to Turkic

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences history (Saka, Hun, Kokturk), heroic figures such as Kültegin, Tonykok, Tomiris, and Beibarys, historical-geographical landmarks like Mangystau, Aral, and the Caspian Sea, as well as elements of oral tradition related to the Nauryz celebration and «bata», «duga» rituals, interweave harmoniously, forming a unified and aesthetically coherent poetic structure.

This study aims to reveal the poetics of Galym Arip, whose works provide rich material for understanding cultural identity. The purpose is to demonstrate that these cultural-historical elements are not accidental, but rather the result of the poet's deliberate intention to shape national and Turkic identity. Another essential task of the research is to analyze the imagery, artistic techniques, and expressive forms employed by the poet in this process.

The article first examines the poet's biography and creative path, identifying the connection between his personal worldview and poetic principles. The analysis of Galym Arip's works is conducted in light of the theoretical concepts of cultural identity developed by Ziya Gökalp and Anthony Smith.

The object of research consists of the poet's works dedicated to Turkic history, culture, and the problematics of national being. These include the poems «Қазақ қандай халық?/Kazakh qalay halıq?», «Қазақстан – Түркі дүние Отаны!/Qazaqstan Türki dünıye otanı», «Түркі дүниесіне тіл қату/Türki dünıyesinñe til qatuv», «Сананды биле!/Sanandı bile!», «Рухсана/Ruhsana», «Адамзатты ізгілендіру/Adamzattı izgilendiru», and «Қазақ болу.../Qazaq bolu...». A thorough analysis is conducted to uncover their thematic core, imagery system, and the multilayered meanings of the poetic language.

Key words: Galym Arip, contemporary Kazakh poetry, national identity, Turkic spirit, cultural memory, historical consciousness.